

Diana Blagoeva <https://orcid.org/0000-0002-2616-2652>
Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria
d.blagoeva@ibl.bas.bg

Joanna Satoła-Staškowiak <https://orcid.org/0000-0002-8821-2379>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Polska
jstaskowiak@ahelodz.pl

O pewnej bułgarsko-polskiej paraleli frazeologicznej¹

A consideration of a Bulgarian-Polish phraseological parallel

Streszczenie

Artykuł dotyczy historii i użycia jednego typu jednostek frazeologicznych z komponentami *kruk*, *wrona* w językach bułgarskim i polskim. Te jednostki frazeologiczne mają wspólne pochodzenie, związane ze starożytnym dziedzictwem kulturowym narodów europejskich i bliskie pierwotne znaczenie. Jednak ich rozwój w obu językach przebiegał odmiennie, co doprowadziło do powstania asymetrii międzyjęzykowej. Przeprowadzone badania pokazują, że relacje ekwiwalencji międzyjęzykowej we frazeologii są dynamiczne i mogą zmieniać się w czasie, w zależności od cech procesów rozwoju intralingwalnego.

Słowa kluczowe: frazeologia animalistyczna, ekwiwalencja międzyjęzykowa, język bułgarski, język polski

¹ Publikacja jest częścią projektu „Bułgarsko-polskie aproksymaty leksykalne i frazeologiczne” finansowanego w ramach grantu Bułgarskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Nauk.

Abstract

This article examines the history and usage of a specific type of phraseological units with the components “raven” and “crow” in Bulgarian and Polish. These phraseological units have a common origin related to the ancient cultural heritage of European nations and initially shared a close meaning. However, their development in the two languages takes different paths, leading to the emergence of interlinguistic asymmetry. The conducted research demonstrates that interlinguistic equivalence relationships in phraseology are dynamic and can change over time depending on the characteristics of intra-linguistic developmental processes.

Keywords: animalistic phraseology, cross-linguistic equivalence, Bulgarian language, Polish language

Wstęp

Idiomy i trwałe porównania z komponentem nazwy zwierzęcia, z których wiele wywodzi się z odległych czasów, są jednymi z najszerzej reprezentowanych w systemie frazeologicznym języków słowiańskich. Tego typu jednostki frazeologiczne charakteryzują indywidualne, behawioralne i moralne cechy osoby, dzięki kodowi zoomorficznemu i odzwierciedlają osobliwości mentalne, stereotypy czy postawy przedstawicieli danej kultury językowej. Determinuje to niesłabnące zainteresowanie badawcze tym tematem².

Zarówno bułgarskie, jak i polskie frazeologizmy z komponentem zoonimicznym zostały stosunkowo dobrze zbadane – niezależnie lub w porównaniu z innymi językami. Osiągnięcia w tej dziedzinie poczynili V. Kyuvlieva (B. Кювлиева), E. Nedkova (E. Недкова), M. Vitanova (M. Витанова), R. Holandi (P. Холанди), V. Venkova (B. Венкова), M. Kartalova (M. Карталова), A. Kocheva (A. Кочева) i inni (dla języka bułgarskiego); J. Anusiewicz, J. Gurbisz, A. Pado, S. Bąba, A. Spagińska-Pruszk, L. Zaręba, B. Rodziewicz, J. Ignatowicz-Skowrońska, A. Komorowska i E. Szlachta, E. Koncewicz-Dziduch, A. Ziemińska, M. Rak i inni (dla języka polskiego). Porównania frazeologii animistycznej języka bułgarskiego i polskiego dokonano jednak do tej pory jedynie w pojedynczych publikacjach. W jednej z nich Katarzyna Popova bada bułgarskie i polskie frazeologizmy z komponentem ornitonimicznym (Попова/Popova, 2015), a w innej Nadelina Ivova, badając nazwy koloru czarnego i białego we frazeologii bułgarskiej, polskiej i litewskiej, komentuje również niektóre idiomy animalistyczne (Ивова/Ivova, 2021).

W niniejszym artykule postaramy się prześledzić historię i użycie kilku jednostek frazeologicznych o podobnych komponentach ornitonimicznych w językach bułgarskim i polskim – frazy *бял гарван*, *бяла врана* oraz *biały kruk*, *biała wrona*. Celem badania jest wyjaśnienie znaczenia tych fraz w obu językach oraz ustalenie, czy i w jakim stopniu współcześnie formalna zgodność tych fraz ma związek z ekwiwalencją międzyjęzykową na poziomach funkcjonalnym i semantycznym. Ustalenie stopnia ekwiwalencji międzyjęzykowej (pełnej, częściowej lub zerowej) we frazeologizmach jest ważne z punktu widzenia nauki języków, praktyki tłumaczeniowej i leksykografii dwujęzycznej.

² Bieżące badania nad frazeologią animistyczną w różnych językach słowiańskich prezentowane są między innymi w monografiach zbiorowych Vidović Bolt, 2014; Walter, Mokiенko, 2019.

O pochodzeniu zwrotów *бял гарван*, *бяла ворана* i *biały kruk*, *biała wrona*

Frazy *бял гарван*, *biały kruk* z jednej strony i *бяла ворана*, *biała wrona* z drugiej, choć różnią się komponentem figuratywnym, realizują ten sam schemat frazeologiczny, w którym idiomatyzacji ulega przeniesienie metaforyczne ‘ptak, który swoim upierzeniem ostro odróżnia się od innych przedstawicieli swojego gatunku’ → ‘osoba, która jakimiś swoimi cechami rzadko wyróżnia się z otoczenia’³ (Солодуб/Solodub 1998: 59), lub w szerszym znaczeniu: ‘ptak, który swoim upierzeniem ostro odróżnia się od innych przedstawicieli swojego gatunku’ → ‘coś, co jest nietypowe, niezwykle rzadkie’. Mają formalne odpowiedniki w wielu językach z różnych rodzin językowych, por. ros. *белая ворона*; brus. *белая варона*; ukr. *біла ворона*, *білий крук*; czes. *біlá vrána*; słowac. *biela vrana*; kaszub. *b'ala gara*; serb. *бела ворана*; chorw. *bijela vrana*; lit. *balta varna*; ang. *white crow*; niem. *ein weißer Rabe*; rum. *cioară albă*; turk. *ak garga* (Солодуб/Solodub, 1998: 58; Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2017: 252; Кузнецова, Юлдашова/Kuznesova, Juldashova, 2019; Ивова/Ivova, 2021)⁴. Występują one zarówno w samodzielny użyciu, jak i (w niektórych przypadkach) w kompozycji konstrukcji porównawczych: *като бяла ворана*; *рядък като бяла ворана*, *рядък като бял гарван*; *рзадки як бiałы крук*, dla którego paralele znajdują się również w innych językach, por. ros. *редкий как белая ворона*; węg. *ritka, mint a fehér holló* (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2017); wł. *raro come una cornacchia bianca* (Солодуб/Solodub, 1998: 58).

W języku bułgarskim na poziomie dialektalnym o tym samym znaczeniu występują zwroty z innym komponentem ornitonimicznym: *бяла чавка*, *бяла сврака*; z przeciwstawną nazwą koloru: *черен църк* (Дамянова/Damyanova, 2012: 140); a także z odmiennym opisem animalistycznym: *бял бивол* ‘biały bizon’ (БРФР/BRFR: 66), natomiast w polszczyźnie w przeszłości poświadczony był również zwrot *biała kawka* synonimiczny z *biały kruk*, *biała wrona* (Ignatowicz-Skowrońska, 2010). Animalizm, czyli przypisywanie cech charakterystycznych dla człowieka przedstawicielom fauny, wiąże się z „powszechnie przyjętą w świadomości ludowej symboliką” i świadczy o wczesnym pojawieniu się tego typu jednostek w czasach, gdy człowiek żył blisko natury i ją uduchawiał (Дамянова/Damyanova, 2012: 140).

Symboliczny kod związany z krukami, a w niektórych przypadkach (ze względu na częste mieszanie tych dwóch gatunków ptaków w wyobrażeniach ludowych)⁵ z wroną, ma starożytne archetypowe korzenie⁶. W słowiańskiej mitologii i folklorze kruka i wronę

³ Fragmenty oryginalnie pochodzące z języka bułgarskiego przetłumaczyła Joanna Satoła-Stańkowiak.

⁴ Valerij Mokienko i Tatjana Nikitina zwracają uwagę, że część z tych paraleli frazeologicznych jest fałszywymi przyjaciami tłumacza, gdyż wykazują różnice w semantyce czy kolorystyce stylistycznej (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2017: 253).

⁵ Valentina Vaseva zwraca uwagę, że w książce Dymitara Marinova *Wiara ludowa i religijne zwyczaje ludowe* kruk nazywany jest także wroną, gargą, galunem (Vaseva/Vaseva, 1998).

⁶ Na temat symbolicznego obrazu kruka i jego obecności w mitach, folklorze, wierzeniach i praktykach rytualnych różnych grup etnicznych zob. na przykład: Шевалие, Геербрант/Chevalier, Gheerbrant, 2000; w mitologii

(a także inne ptaki z rodziny krukowatych, takie jak sroka i czajka) postrzega się jako zwierzęta nieczyste, powiązane z siłami demonicznymi (kruk jest czarny, ponieważ został stworzony przez diabła). Ponadto mają symbolikę chtoniczną, tj. są związane ze śmiercią i światem zmarłych⁷, a ich wygląd i złowieszcze krakanie zapowiadają kłopoty i zagładę (Гура/Gura, 1997; Васева/Vaseva, 1998; Толстая и др./Tolstaja i in., 2002: 91; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva, 2013: 218–222; Барболова/Barbolova, 2020: 146). Jednocześnie kruka uznaje się za „wróźbęnego” ptaka, który zna tajemnice i przepowiada śmierć (Толстая и др./Tolstaya i in., 2002: 90). We frazeologii wizerunek kruka ma negatywne konotacje i ptak ten symbolizuje agresję (Холанди/Holandi, 2009: 62, 2010; Венкова/Venkova, 2016).

W wyrażeniach *бяла гарван*, *бяла врана* i *бялы крук*, *бяла врона* nie jest ilustrowana tradycyjna symbolika związana z krukiem. Podstawa tych fraz opiera się wyłącznie na zewnętrznych cechach kruka i wrony i odzwierciedla ludową wiedzę o typowym czarnym kolorze upierzenia tych ptaków, a także fakt, że albinizm jest u nich niezwykle rzadki. Według innej interpretacji białe kruki zawdzięczają swój niezwykły kolor piór nie albinizmowi, ale siwieniu ze starości. Wiktor Steffen (Steffen, 1979: 90, za: Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 70) pisze na przykład:

Określenie *бялы крук* nie powstało na gruncie rzymskim, lecz o wiele wcześniej. Znał je już Arystoteles (*Hist. anim.* III 12). Starożytni Grecy byli przekonani, że kruk jest stworzeniem długowiecznym. W tzw. *Przykazaniach Chirona* czytamy, że wrona żyje trzy razy dłużej od człowieka, kruk trzy razy dłużej od jelenia, a feniks indyjski dziewięć razy dłużej od kruka. Wierzono też, że kruk z biegiem lat siwieje, a na starość staje się zupełnie biały. [...] Kruka białego nie było jednak łatwo zobaczyć, było to prawie niemożliwe.

Motyw kruka bielejącego ze starości jest również obecny w słowiańskiej mitologii i folklorze – uważano, że ptak ten żyje 100 lub 300 lat (Толстая и др./Tolstaya i in., 2002: 90), więc możliwe jest, że obraz w rozważanych frazach opiera się na tym ludowym wyobrażeniu.

Istnieją różne poglądy na temat etymologii zwrotów. Według Todora Boyadzhiewa *бяла врана* jest rodzimym połączeniem frazeologicznym odziedziczonym po prasłowiańskiej społeczności językowej (Бояджиев и др./Boyadziev i in., 1998: 216). Jeśli przyjmujemy tę interpretację, wówczas istnienie licznych paraleli strukturalno-semantycznych w innych językach powinno być postrzegane jako wynik równoległych procesów wewnątrzjęzykowych. Nie może być to wykluczone, ponieważ, jak wskazują V. Mokienko i T. Nikitina, „idea ptaków i innych zwierząt albinosów jako czegoś wyjątkowego, ostro wyróżniającego się, jest uniwersalna, typologiczna” (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2017: 253).

słowiańskiej – Толстая/Толстaja i in., 2002: 90–92; Гура/Gura, 1997; w mitologii bułgarskiej – Барболова/Barbolova, 2020: 142–146.

⁷ Wskazują na to chociażby ludowe imiona kruka przytaczane przez Najdena Gerowa: *grabarz*, *grobowiec*, *grób* (PHГ I/RNG I: 209).

Bardziej rozpowszechniony jest pogląd, że te zwroty i porównania z różnych języków mają wspólne pochodzenie i sięgają starożytnego źródła literackiego. Zazwyczaj postrzega się je jako kalki łacińskiego zwrotu *albus corvus* „biały kruk” z siódmej satyry⁸ Juwenalisa (II wiek naszej ery), który stał się zwrotem uskrzydającym (WSCP: 203, za: Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 70; ЕРРФ/ЕРRF: 16; EA: 395; ФРУ/FRU: 70). Niewykluczone, że – jak przypuszczają niektórzy autorzy – Juwenalis nie stworzył tejże frazy, lecz spopularyzował istniejące już w łacinie porównanie (Мокиенко, Никитина/ Mokienko, Nikitina, 2017: 253). Według innych źródeł wyrażenie to rozprzestrzeniło się pod wpływem kultury starożytnego Rzymu, jednak w rzeczywistości ma ono starożytne greckie korzenie i występuje już w dziełach Arystotelesa (Steffen, 1979: 90, za: Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 70; SFWP: 323).

Reasumując, geneza zwrotów *бял гарван*, *бяла врана* oraz *biały kruk*, *biała wrona* najprawdopodobniej związana jest ze starożytnością. Zwroty te i ich liczne odpowiedniki w innych językach są internacjonalizmami i stanowią część wspólnego dziedzictwa kulturowego i historycznego narodów europejskich. Ich rozprzestrzenianie się i utrwalanie w różnych kulturach językowych, w tym bułgarskiej i polskiej, odbywa się pod obcym wpływem językowym, ale jest ułatwione przez obecność wspólnych wzorców poznawczych, a także podobieństwa w niektórych charakterystycznych tradycyjnych pojęciach i interpretacjach kulturowych w różnych społecznościach językowych.

O historii zwrotów *бял гарван*, *бяла врана* i *biały kruk*, *biała wrona*

1. Informacje historyczne na temat użycia zwrotów *бял гарван*, *бяла врана* w języku bułgarskim są skąpe. Nie można znaleźć żadnych pisemnych zapisów ich użycia przed XIX wiekiem, chociaż wyrażenia te (w ich bezpośrednim znaczeniu) były częścią ustnego folkloru. Na przykład w *Bułgarskich przypowieściach, przysłowiach i charakterystycznych słowach* Petko Sławejkowa widzimy kombinacje obecne jako składnik kompozycji paremii, na przykład: *Гракнули връз него като връз бял гарван* i *Гракнули на него като на бяла врана*, których znaczenie wyjaśniono w następujący sposób: ‘mówić o kimś jako o czymś bardzo dziwnym lub jako o czymś, czego nie ma’ (БПП I/BPP I: 105).

Jak wynika z tej interpretacji, zwrot *бяла врана* występuje w kontekstach, w których podkreślone zostają ‘rzadkość, dziwność, nietypowość’ danego zjawiska. Pojedyncze jego użycia poświadczone są od połowy i trzeciej ćwierci XIX wieku, por. *По-лесно става една врана бяла, нежели да може да стане мъдър оний, който тражи да ся образова без прилежануе/Łatwiej jest wronie stać się białą, niż człowiekowi, który kształci się bez pracowitości, stać się mądrym* (*Pouczające mowy dawnych filozofów*, tłum. A.P. Granitsky,

⁸ *Servis regna dabunt, captivis fata triumphum. / Felix ille tamen, corvo quoque rarior albo* (https://www.loebclassics.com/view/juvenal-satires/2004/pb_LCL091.315.xml, dostęp: 7.01.2024). W tłumaczeniu na bułgarski: *Съдбата дава царство на роб, триумф на пленник. / Но такъв щастливец е по-рядък от бяла врана* (ФРУ/FRU: 70).

1854⁹); *Такива хора има малцина по света; те са така рядко намират, каквото не могат са намери и бели врани!!! Takich ludzi jest niewielu na świecie; tak rzadko się ich znajduje, czego nie mogą znaleźć i białe kruki!!!* („Chitalishte/Читалище” 1875, nr 6). Na podstawie tych użyć można wnioskować, że w tym okresie wyrażenie nie uległo jeszcze frazeologizacji. Przykłady jego funkcjonowania jako frazy znajdujemy dopiero od początku XX wieku, por.: *Такива идеи в тая поезия речи, че са бели врани/Takie pomysły w tej poezji przetówień, które są białymi krukami* („Периодическо списание/Periodičesko spisanie” 1901, t. 61, nr 1); „Скандалите”, които дават волност на злодумствата в тоя „виси” кръг, са имено тия изключителни, затова и „осъдителни” случаи на нравствен героизъм, когато оскърбената и изневерена съпруга – рядка бяла врана – поиска развод за съпружеската невярност на своя мъж/„Skandale”, które dają swobodę psotom w tym „wyższym” kręgu, to mianowicie te wyjątkowe, a zatem „naganne” przypadki moralnego heroizmu, kiedy skrzywdzona i niewierna żona – rzadki biały kruk – prosi o rozwód z powodu niewierności małżeńskiej męża („Работнишко дело/Robotniško delo” 1904, nr 1); *В това време ненадейно раздавачът му донесе едно писмо. Господин Вашатко се учуди доста, защото за него писмата бяха бели врани/W tym czasie niespodziewanie dystrybutor przyniósł mu list. Pan Vashatko był dość zdumiony, ponieważ dla niego listy były białymi krukami* („Българска сбирка/Bulgarska sbirka” 1906, nr 5). W tej funkcji wyrażenie to funkcjonuje do dziś, por.: *Беше бяла врана и тук, в клиниката, както е бил навремето в румънското си градче/Był także białym krukem tutaj w klinice, tak jak kiedyś w swoim rumuńskim mieście* (Господинов, Времеубежище/G. Gospodinov, *Vremeubezhishte*, 2020); *Оказах се един-единствен чужденец, бяла врана, между гостите на писателя/Wśród gości pisarza znalazłem jednego cudzoziemca, białą wronę* („Земя/Zemia” 2011, nr 162). Акtywne są również trwałe porównania, takie jak: *като бяла врана, рядък като бяла врана/jak biały kruk, rzadki jak biały kruk*, por.: *Облечена с дълга, ефирна рокля на цветя, начервена и напудрена, с бяла шапка и шарено чадърче. Изглеждаше като бяла врана сред отрудените и семпло облечени жени в селото.../Ubrana w długą, zwiewną suknię w kwiaty, falbaniastą i pudrową, z białym kapeluszem i pasiastą parasolką. Wyglądała jak biały kruk wśród obdartych i zwyczajnie ubranych kobiet z wioski...* (М. Минчев, Стряха над Янтра/М. Minchev, *Stryakha nad Yantra*, t. 2, 2018); *Почувствах се като бяла врана сред тия душички, дето дълго и печално разглеждаха една буква, без да вникнат в сложното ѝ значение: „а”/Czułem się jak biała wrona pośród tych dusz, które długo i smutno wpatrywały się w list, nie zagłębiając się w jego skomplikowane znaczenie* (В. Мутафчева, Бивалици/V. Mutafcheva, *Bivalitsi*, t. 2, 2000).

Najwcześniejsza pisemna wzmianka o metaforycznym użyciu wyrażenia biały kruk pochodzi z 1868 roku: *Търговците ни – колкото за по-тежките, т.е. по-богатите, остава си почти непреложна старата оназ приказка: „Търговец и патриот. / Бял гарван е у народ”/Co się tyczy naszych kupców, szczególnie tych zamożniejszych, wciąż aktualne jest stare, prawie nieprzekładalne powiedzenie: Kupiec i patriota w oczach ludu jest jak biały kruk* („Македония/Makedonia” 1868, nr 10). Odnutowane są także

⁹ Przykład za: Сивилова/Sivilova, 2022: 73.

różniejsze użycia – od pierwszego, por. *При това де Ман остава навред – бял гарван посред социалистите – несантиментален/Jednocześnie de Man pozostaje w niebezpieczeństwie – biały kruk wśród socjalistów – pozbawiony sentymentów* („Изток/Исток” 1927, nr 62), i od drugiego: *Трудно е да бъдеш честен човек. Честна актриса – бял гарван!!/Człowiekiem uczciwym trudno być. Uczciwa aktorka – biały kruk!* (Ст. Цанев, *Небесни премеждия/S. Tsanev, Nebesni premejdia*, 1986). Określenie to nie jest dziś obecną używane, ale porównanie *рядък като бял гарван/rzadki jak biały kruk*, odnotowane w XIX wieku w formie *рядко като бял гарван* w БПП II/ВРР II: 101, funkcjonuje, jednak tylko na poziomie gwarowym (ФР I/FR I: 479).

2. Historyczny rozwój wyrażenia *biały kruk*, *biała wrona* w języku polskim prześledzili Stanisław Bąba (1994) i Jolanta Ignatowicz-Skowrońska (2010). W tym miejscu zaprezentujemy pokrótce fakty przedstawione przez obu autorów. Według danych leksykograficznych najwcześniejsze użycie określenia *biały kruk* (w dosłownym znaczeniu) datuje się na XVI wiek (por. Ziemińska, 2014), a konkretnie na rok 1583, co potwierdza dzieło Jana Kochanowskiego *Jezda do Moskwy*. Według różnych źródeł leksykograficznych określenie to, wraz z jego mniej powszechnymi synonimami *biała wrona* i *biała kawka*, było używane także w następnych stuleciach. Do XIX wieku *biały kruk*, *biała wrona* i *biała kawka* funkcjonowały jako jednostki wyrazowe o stosunkowo ustabilizowanej formie, lecz o niewielkim stopniu metaforyczności. Stosowane są (z wyjątkiem ich bezpośredniego znaczenia) jako elementy konstrukcji porównawczej wyrażającej intensywność (znak „bardzo rzadkie”) konstrukcji, która – jak zauważa J. Ignatowicz-Skowrońska – jest „jednym z bardzo popularnych sposobów literackich ówczesnych motywów, symbolizujących zjawiska rzadkie” (Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 71). Na przełomie XIX i XX wieku określenie *biały kruk* nabrało charakteru metaforycznego, a jego występowanie w znaczeniu dosłownym i w konstrukcjach porównawczych stawało się coraz radsze. Jednocześnie z użycia wyszły *biała wrona* i *biała kawka* (Bąba, 1994; Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 72). W połowie XX wieku całkowicie zakończono frazeologizację białego kruka, zauważając specjalizację w semantyce wyrażenia. Jak wynika z definicji znajdujących się w słownikach interpretacyjnych i frazeologicznych języka polskiego połowy i drugiej połowy ubiegłego wieku, w tym czasie omawiane określenie zaczęto używać głównie w odniesieniu do rzadkich, unikatowych wydań książek, por. „rzadkość, osobliwość, szczególnie w odniesieniu do książki” (SJP Dor III: 1180) „unikat, rzadkość (zwykle o książkach)” (SFSkor I: 99).

Zanik części polskiej frazeologii ze składowymi nazwami ptaków, potwierdzony już w XVI wieku, Anna Ziemińska tłumaczy wieloma czynnikami, między innymi rzadkim ich użyciem. Autorka stwierdza w źródłach pisanych po XVI wieku stosunkowo ograniczone użycie wyrażenia *biały kruk* (27 wystąpień), zauważa jednak, że o jego zachowaniu do dziś zadecydowała zapewne specjalizacja semantyczna: „Mniejszą frekwencją tekstową miało na przestrzeni wieków wyrażenie *biały kruk* (27 poświadczeń), jednak o jego przetrwaniu zadecydowała zapewne specjalizacja znaczeniowa, jakiej uległ ten frazeologizm (pierwotnie oznaczał ‘coś rzadkiego w ogóle’, dziś jest jedynym rozpowszechnionym frazeologizmem oznaczającym rzadką książkę)” (Ziemińska, 2014: 60, 64).

Wyrażenia *бяла врана* i *biały kruk* we współczesnym języku bułgarskim i polskim

Wyrażenia *бяла врана* w języku bułgarskim i *biały kruk* w języku polskim, które przetrwały do dziś jako część powszechnie używanego słownictwa, wykazują różnice nie tylko w podstawie figuratywnej, lecz także w rozwoju semantycznym. W przypadku bułgarskiego wyrażenia nie ma dynamiki w semantyce, znaczenia, w jakich ono funkcjonowało od początku ubiegłego wieku, nadal obowiązują. Jak widać z zaprezentowanych wcześniej w artykule wyników badań (poświęconym historycznym użyciom tych zwrotów), znaczenia te są dwa: „osoba, która niektórymi swoimi cechami i osobliwościami wyraźnie wyróżnia się na tle otoczenia” oraz „coś wyjątkowego, nietypowego i rzadko spotykanego”. Natomiast polskie określenie *biały kruk*, które na przełomie XIX i XX wieku, oznaczało „coś wyjątkowego, nietypowego i rzadkiego”, przeszło rozwój semantyczny, zawężając swoje znaczenie do „bardzo rzadkiego, niepowtarzalnego wydania książki” (Bąba, 1994; Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 75; Ziemińska, 2014: 64), por. definicje słownikowe w SFPW: 33: „rzadkość bibliofiliska”; WSF: 334: *książk*. ‘rzadkość bibliofiliska, zwłaszcza cenny egzemplarz książki, *zazw.* stary i rzadko spotykany’. Prowadzi to do zniszczenia relacji międzyjęzykowej równoważności semantycznej, jaka istniała w poprzednim okresie pomiędzy bułgarskim wyrażeniem *бяла врана* a polskim białym krukami.

Jak jednak podkreślają S. Bąba i J. Ignatowicz-Skowrońska, w ostatnich dziesięcioleciach można zaobserwować nowatorskie zastosowania określenia *biały kruk*, co świadczy o zachodzącym procesie odwrotnym – poszerzaniu znaczenia nie tylko o rzadkie wydania książek, lecz także o rzadkie przedmioty lub zjawiska w ogóle, a także o osoby wyraźnie wyróżniające się niektórymi własnymi cechami i cechami. „Zwrotu biały kruk możemy dziś używać zarówno w odniesieniu do rzadkich, cennych lub bardzo poszukiwanych dzieł literackich, naukowych, malarskich, jak i w odniesieniu do osób, które w jakiś sposób pozytywnie wyróżniają się na tle innych w danym środowisku i są rzadko u niej spotykany”, zauważa S. Bąba (Bąba, 1994: 393). Tendencję tę odnotowują także autorzy *Wielkiego słownika języka polskiego* w następującym komentarzu dotyczącym użycia wyrażenia: „Pierwotnie wyrażenie to stosowano wyłącznie w odniesieniu do rzadkich książek, stopniowo zakres jego odniesienia się rozszerza” (WSJP).

W Narodowym Korpusie Języka Polskiego (<http://nkjp.pl/>) odnaleźć można utrwalone dla znaczenia *biały kruk* przykłady, na przykład: *Bestsellerem na rynku antykwarycznym jest biały kruk Jerzego Hołubca – wydana przez Ossolineum w 1990 roku monografia „Polskie lampy i świeczniki”* (J. Miliszkiewicz, *Przygoda bycia Polakiem*, 2007). Odnotowane są także nowatorskie zastosowania białego kruk: *Wiadomo, że edycja limitowana [płyty – przyp. autorek] ma ograniczony nakład, a dokładnie 1000 egzemplarzy, więc automatycznie staje się fonograficznym „białym krukami”* („Gazeta Poznańska”, 11.03.2006); *Prowadzą cię potem człowieku w kąt ogrodu i pokazują niepozorną roślinkę: rzadki okaz, mówią, biały kruk* („Polityka”, 17.05.2008); *W Wyższej Szkole Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych i Politycznych można studiować już chinoznawstwo – to prawdziwy biały kruk na edukacyjnej mapie w Polsce* („Dziennik Bałtycki”, 20.05.2005);

Ale właśnie on, człowiek w nieustannym potrzasku, pilnowany przez różne władze, był jednocześnie czarnym baranem, który nieraz beczął pospołu z innymi baranami, oraz wyjątkowym białym krukem („Polityka”, 22.06.2002).

Przykłady pokazują, że w uzusie obecna jest tendencja do poszerzania znaczenia wyrażenia *biały kruk*. Jeśli zmiana semantyczna zostanie przyjęta przez normę leksykalną i skodyfikowana w słownikach, wówczas zostanie ustalona częściowa równoważność semantyczna pomiędzy tym zwrotem w języku polskim a wyrażeniem *biały kruk* w języku bułgarskim.

Podsumowanie

Reasumując, można stwierdzić, że zarówno we frazeologii bułgarskiej, jak i polskiej następuje redukcja liczby jednostek z elementem ornitonimicznym, których obrazowanie opiera się na modelu frazeologicznym ‘ptak, który swoim upierzeniem wyraźnie się wyróżnia od innych przedstawicieli swojego gatunku’ → ‘coś nietypowego, niezwykle rzadkiego’. Z serii wyrażen poświadczonych w przeszłości *бял гарван*, *бяла врана*, *бяла сврака*, *бяла чавка*, *черен щърк* i *biały kruk*, *biała wrona*, *biała kawka* realizujących ten wzór, tylko *бяла врана* i *biały kruk* są dziś obecne w obu językach. Jest to dodatkowy argument na poparcie obserwacji niektórych autorów (por. Ziemińska, 2014; Попова/Popova, 2015), że w czasach nowożytnych użyteczność frazeologii ornitologicznej i w ogóle zwierzęcej maleje, co wynika z kilku przyczyn: utrata bliskiego kontaktu człowieka z przyrodą, odwrót od tradycyjnych zajęć, praktyk i wierzeń związanych ze zwierzętami, archaiczna struktura i niejasna wewnętrzna forma niektórych zwierzęcych frazeologii itp.

Poczynione tu obserwacje dotyczące funkcjonowania wyrażen *бял гарван*, *бяла врана* w języku bułgarskim oraz *biały kruk*, *biała wrona* w języku polskim pokazują, że relacje równoważności międzyjęzykowej we frazeologii mają charakter dynamiczny i mogą zmieniać się w czasie w zależności od kierunków wewnątrzjęzykowych procesów rozwojowych. Wyrażenia *бял гарван*, *бяла врана* i *biały kruk*, *biała wrona* mają wspólne pochodzenie, związane ze starożytnym dziedzictwem kulturowym narodów europejskich, cechuje je również bliskie oryginalne znaczenie. Jednak ich rozwój w obu językach przebiega w różny sposób, co prowadzi do pojawienia się asymetrii międzyjęzykowej. Wyrażenia *бяла врана* i *biały kruk*, które zachowały do dziś czynne użycie, różnią się komponentem figuratywnym. Ponadto, w wyniku modyfikacji semantycznej, wyrażenie polskie na długi czas przestało być semantycznym odpowiednikiem bułgarskiego. Jednak nowatorskie zastosowania zaobserwowane w ostatnich dziesięcioleciach pokazują, że istnieje tendencja do przywracania pierwotnego, szerszego znaczenia, a co za tym idzie do wychodzenia obu wyrażen z kręgu fałszywych przyjaciół tłumacza.

Źródła

Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/> [dostęp: 18.01.2024].

SFSkor I – Skorupka S. (1967), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Warszawa.

SFWP – Bąba S., Liberek J. (2001), *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.

SJPDor III – Doroszewki W. (1964), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa.

WSCP – Markiewicz H., Romanowski A. (2005), *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, Kraków.

WSF – Müldner-Nieckowski P. (2003), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 18.01.2024].

БПП / ВРР – Славейков П.Р. (1889, 1897) *Български притчи или пословици и характерни думи*, т. I–II, Пловдив / Slaveykov P.R. (1889, 1897), *Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi*, т. I–II, Plovdiv.

БРФР / BRFR – Кошелев А., Леонидова М. (1974), *Българско руски фразеологичен речник*, София–Москва, 1974 / Koshelev A., Leonidova M. (1974), *Bylgarsko ruski frazeologichen rechnik*, Sofija–Moskva.

ЕА – Атанасов Л. (1998), *Енциклопедия на афоризмите: А–Я*, Велико Търново / Atanasov L. (1998), *Entsiklopediya na aforizmite: A–Ya*, Veliko Tarnovo.

ЕР / EP – Серов В. (2005), *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*, Москва / Serov V. (2005), *Jenciklopedicheskiy slovar' krilatyh slov i vyrazhenij*, Moskva.

ЕРРФ / ERRF – Шанский Н.М., Зимин В.И., Филиппов А.В. (1987), *Опыт этимологического словаря русской фразеологии*, Москва / Shanskij N.M., Zimin V.I., Filippov A.V. (1987), *Opyt jetimologicheskogo slovarja russkoj frazeologii*, Moskva.

РНГ I / RNG I – Геров Н. (1895), *Речник на българский язык*, Ч. I, Пловдив / Gerov N. (1895), *Rechnik na blgarskiy yazik*, Cz. I, Plovdiv.

ФР I / FR – Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. (1974), *Фразеологичен речник на българския език*, т. I, София / Nicheva K., Spasova-Mihaylova S., Cholakova Kr. (1974), *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*, т. I, Sofija.

ФРУ / FRU – Вътгов В. (2019), *Фразеологичен речник на българския език за ученици*, София / Vatov V. (2019), *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik za uchenitsi*, Sofija.

Bibliografia

Bąba S. (1994), *Biały kruk*, „Język Polski”, nr 4–5, s. 391–393.

Ignatowicz-Skowrońska J. (2010), *Wyrażenie „biały kruk” w dziejach języka polskiego*, „Studia Językoznawcze”, nr 9, s. 69–80.

Steffen W. (1979), *Z wędrowki frazeologicznej (greckie frazy w języku polskim)*, „Eos”, nr 1, s. 81–101.

Vidović Bolt I. (red.) (2014), *Životinje u frazeološkom ruhu*, Zagreb, <https://www.animalistici-frazemi.eu/index.php/2-uncategorised/16-impresum> [dostęp: 15.01.2024].

Walter H., Mokienko V.M. (Hrsg.) (2019), *Animalistische Phraseologie in den slawischen Sprachen: Linguistische und linguokulturelle Aspekte. Kollektivmonografie*, Sankt Petersburg.

Ziembińska A. (2014), *Szesnastowieczne frazeologizmy z nazwami ptaków we współczesnej polszczyźnie*, [w:] J. Przyklenk (red.), *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, t. 5, Katowice, s. 55–67.

Барболова З. (2020), *Енциклопедия на персонажите в българската митология*, София / Barbolova Z. (2020), *Entsiklopediya na personazhite v balgarskata mitologiya*, Sofija.

Бояджиев Т., Кутсаров И., Пенчев Й. (1998), *Съвременен български език*, София / Boyadzhiev T., Kutsarov I., Penchev Y. (1998), *Savremenen balgarski ezik*, Sofija.

Васева В. (1998), *Гарванът и враната в представите на българи и румънци*, „Българска етнология”, № 3–4, с. 89–110 / Vaseva V. (1998), *Garvanat i vranata v predstavite na balgari i rumantsi*, „Balgarska etnologiya”, nr 3–4, s. 89–110.

Венкова В. (2016), *Имена на птици в пословици, поговорки и фразеологизми*, [в:] Д. Благоева, С. Колковска (ред.), *Лексикографията в началото на XXI в.* София / Venkova V. (2016), *Imena na ptitsi v poslovitsi, pogovorki i frazeologizmi*, [w:] D. Blagoeva, S. Kolkovska (red.), *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v.*, Sofija.

Гура А.В. (1997), *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва / Gura A.V. (1997), *Simvolika zivotnyh v slavyanskoj narodnoj tradicii*, Moskva.

Дамянова Х. (2012), *Фразеологическая репрезентация качественной оценки лица в русском и болгарском языках*, [в:] 40 години Шуменски университет 1971–2011, Шумен, с. 137–145 / Damjanova H. (2012), *Frazeologicheskaja reprezentacija kachestvennoj ocenki lica v ruskom i bolgarskom jazykah*, [w:] 40 godini Shumenski universitet 1971–2011, Shumen, s. 137–145.

Ивова Н. (2021), *Названията за черен и бял цвят в българската, полската и литовската фразеология*, „Езиков свят”, № 3, с. 71–82 / Ivova N. (2021), *Nazvaniyata za cheren i byal tsvyat v balgarskata, polskata i litovskata frazeologiya*, „Ezиков svyat”, nr 3, s. 71–82.

Кузнецова В., Юлдашова Н.Р. (2019), *Анималистическая фразеология в русском, украинском и туркменском языках*, „Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева”, № 3(103), с. 104–110 / Kuznecova V., Juldashova N.R. (2019), *Animalisticheskaja frazeologija v ruskom, ukrainskom i turkmentskom jazykah*, „Vestnik ChGPU im. I.Ja. Jakovleva”, nr 3(103), s. 104–110.

Мичева-Пейчева К. (2013), *Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език*, София / Micheva-Peycheva K. (2013), *Sblasakat na chistotata i nechistotata v balgarskata kultura i ezik*, Sofija.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. (2017), *Венгерско-славянские фразеологические параллели (диахронический аспект)*, „Studia Slavica Hung.”, № 2, с. 247–275 / Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2017), *Vengersko-slavyanskije frazeologicheskie paralleli (diahronicheskij aspekt)*, „Studia Slavica Hung.”, nr 2, s. 247–275.

Попова К. (2015), *Птиците в българската и полската фразеология*, [в:] *Научни трудове на Русенския университет*, т. 54, серия 6.3, с. 34–39 / Popova K. (2015), *Ptiitsite v balgarskata i polskata frazeologiya*, [w:] *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*, t. 54, seriya 6.3, s. 34–39.

Сивилова Я. (2022), *Археология на фразата*, София / Sivilova Ya. (2022), *Arheologiya na frazata*, Sofija.

Солодуб Ю.П. (1998), *Контрастивная фразеология*, „Филологические науки”, № 4, с. 57–65 / Solodub Ju.P. (1998), *Kontrastivnaja frazeologija*, „Filologicheskie nauki”, nr 4, s. 57–65.

Толстая С.М., Агапкина Т. А., Белова О. В., Виноградова Л.Н., Петрухин В.Я. (ред.) (2002), *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва / Tolstaja S.M., Agarkina T.A., Belova O.W., Vinogradova L.N., Petruchin W.J. (red.), *Slavjanskaja mifologija. Jenciklopedicheskij slovar'*, Moskva.

Холанди Р. (2009), *Антропоцентризм и пейоративна оценка на фразеологичните единици (ФЕ) със семантичен център зооним*, „Езиков свят”, № 1, с. 57–64 / Holandi R. (2009), *Antropotsentrizam i peyorativna otsenka na frazeologichnite edinitsi (FE) sas semantichen tsentar zoonim*, „Ezikov svyat”, nr 1, s. 57–64.

Холанди Р. (2010), *Зоонимната фразеология в английския и българския език*, Благоевград / Holandi R. (2010), *Zoonimnata frazeologiya v angliyskiya i balgarskiya ezik*, Blagoevgrad.

Шевалие Ж., Геербрант А. (2000), *Речник на символите*, т. 1 (А–Л). София / Chevalier J., Gheerbrant A. (2000), *Rechnik na simvolite*, t. 1 (A–L), Sofija.